

NR 1 | 2023

RAPPORT

EKONOMISK DEMOKRATI

En uppdaterad vision för Socialdemokraterna
i det 21:a århundradet

MIKE ENOCKSSON & ANTON SVENSSON

tankesmedjan
TIDEN

ISBN: 978-91-89117-36-5

© Tankesmedjan Tiden 2023

Text: Mike Enocksson & Anton Svensson

Grafisk form: Johan Resele

Innehåll

Inledning	7
Disposition	8
1. Demokratibegreppet	9
1.1 Den ekonomiska demokratin	11
1.2 Det kapitalistiska systemet	13
2. Staten och den ekonomiska demokratin	16
2.1 Civilsamhället och den ekonomiska demokratin	19
3. Är frånvaron av arbetarkooperativ det yttersta beviset på dess ineffektivitet eller något helt annat?	21
3.1 Arbetarkooperativ i Sverige	22
3.2 Studier om arbetarkooperativens ekonomiska effektivitet	24
3.3 Andra fördelar med kooperativ	27
3.4 Kooperativet och andra målkonflikter	28
4. Sammanfattning & reformförslag	30
Källförteckning	32

EKONOMISK DEMOKRATI

En uppdaterad vision för Socialdemokraterna
i det 21:a århundradet

MIKE ENOCKSSON & ANTON SVENSSON

Inledning

Tankarna kring den här rapporten föddes för flera år sedan men konkretiserades först sommaren och hösten 2022. Under arbetet med rapporten har det också skett ett regeringsbyte i svensk politik. Den socialdemokratiska regeringen under Magdalena Andersson ersattes av Ulf Kristerssons högerregering. Därmed har det socialdemokratiska partiet hamnat i opposition, och redan nu höjs röster om att vägen till en valseger 2026 måste gå genom att rörelsen börjar prata om ekonomisk rättvisa.

Vi delar den här bilden fullt ut. Och vad gäller ekonomisk rättvisa så är det också något som arbetarrörelsen har ideologiskt monopol på. Högerpartierna, och där inräknat Sverigedemokraterna, kan aldrig driva en politik i en sådan utsträckning som Socialdemokraterna kan göra i de här frågorna. Precis som Socialdemokraterna aldrig kan vara mest radikala i frågor om kriminalitet och migration, eftersom det är högern som har ett ideologiskt monopol på de frågorna.

Ekonomisk demokrati, det gemensamma ägandet, är en del av en större politisk berättelse om den ekonomiska rättvisan i ett samhälle. Med den här rapporten bidrar vi till att inte bara vidga innebörden av vad ekonomisk rättvisa är, utan också med en förhoppning om att skapa en vitaliserad ideologisk diskussion om om själva ägandets vara eller icke vara, och den enskilde arbetarens del i det.

Den fulla demokratiseringen av samhället kommer nämligen aldrig kunna ske om vi inte börjar diskutera frågan om ägandet igen. Och det är en fråga som högerpartierna aldrig kommer kunna komma åt. Deras politiska uppdrag är att bevara de icke-demokratiska strukturerna inom ekonomin, och därmed också utgöra en stoppkloss för en utvidgning av den ekonomiska rättvisan i samhället.

Vi valt att koncentrera oss på en ägandeform som fallit i rätt mycket glömska, men som vi menar utgör kärlet för att kunna skapa den ekonomiska demokratin. Det rör sig om Kooperationen – en ägandeform som funnits med länge i svenskt samhällsliv, både innanför och utanför arbetarrörelsen.

Mike Enocksson & Anton Svensson

Disposition

Rapporten är fördelad på fyra kapitel. Det första och sista kapitlet är skrivet gemensamt, medan det andra kapitlet har Mike Enocksson haft huvudansvar för och det tredje kapitlet har Anton Svensson haft huvudansvar för.

Det första kapitlet berör vad ekonomisk demokrati är. Först ut behandlas den rent semantiska innebörden av begreppet för att sedan övergå till en ideologisk diskussion om det.

Det andra kapitlet berör den ekonomiska demokratins historia i Sverige, och är uppdelat i hur arbetarrörelsen drivit det rent politiskt samt civilsamhällets involvering i dessa frågor.

Det tredje kapitlet berör en del av den väsentligaste forskning som finns kring kooperativt företagande, och en argumentation för dess fördelar i en modern samhällsekonomi.

Det fjärde kapitlet berör de reformförslag som vi anser kan framföras ur de tre föregående kapitlen, och som kan genomföras inom ramen för ett nästkommande rödgrönt politiskt styre.

I

Demokratibegreppet

Demokrati. Ordet, eller snarare begreppet, innefattar mycket och betyder nog olika för olika personer. Rent språkligt härstammar det från grekiskan och står för "folkstyre". Det går att diskutera vilka som utgör detta folk och vad de tillsammans ska styra över. Enligt den svenska regeringsformen, en av de fyra grundlagarna, står det att "All offentlig makt i Sverige utgår från folket". Det står också att "Det allmänna ska verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden samt värna den enskildes privatliv och familjeliv".

Att demokratins idéer är vägledande inom samhällets alla områden är däremot långt ifrån rådande, trots att nästan 50 år passerat sedan nuvarande regeringsformen antogs. Det vi till fullo implementerat i Sverige är den politiska demokratin, det vill säga folkets möjlighet att genom fria, återkommande och allmänna val besluta om färdriktningen för det samhälle som vi lever i, och därtill medföljande och nödvändiga rättigheter såsom yttrandefrihet, pressfrihet och organisationsfrihet. Men makt existerar inte enbart i politisk form. Det vill säga, makt handlar inte bara om vilka det är som sitter i riksdagen eller regeringen, eller i landets kommun- och landstingsfullmäktige, och möjligheten att byta ut dessa.

Lika central som den politiska makten är också den ekonomiska makten. Den makt som styr över folks arbete och konsumtion, det vill säga deras faktiska försörjning och livsuppehälle. Här ligger också den huvudsakliga konfliktlinjen mellan det som traditionellt sett kallas för "höger" och "vänster". Högern försvarar det samhällssystem där den ekonomiska makten är sammanbunden med de som äger produktionsmedlen, det vill säga kapitalismen. Det görs gärna utifrån argumentet att de som gått in med risktagandet och medel i att starta upp en företagsverksamhet är också de som har rätten att skörda det mesta av frukterna, även om det behövs anställas folk för att företaget ska kunna fungera. Ett sådant resonemang tar sin utgångspunkt i naturrätten, föreställningen om att det man som människa brukar har man också rätt till. Bonden som brukar sin jord har rätt att skörda den utan att någon kan ta det ifrån honom. Något generaliserande är högern därmed motståndare till skatt (utöver den skatt som

krävs för att skydda just ägandet och det egna livet) som de ser som en form av stöld av den egendom som människor av egen kraft införskaffat.

Återgår vi till regeringsformens formuleringar står det också i 2 kap. 15 § om att "[v]ars och ens egendom är tryggad genom att ingen kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller något annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen." Samtidigt finns det, som den italienska rättsvetaren Ugo Mattei påpekat i sin bok *Gemensam nytta*, i princip ingen motsvarande formulering hos alla världens länder när det gäller utförsäljning av allmän egendom till det privata.

Och vad gäller högerens resonemang kring naturrättens principer är problemet att de avstannar vid kapitalisten. De arbetare som står under denne och som gör att företaget över huvud taget kan producera varor och tjänster har ingen rätt till själva mervärdet som produceras. Deras värdeanspråk avskrivs genom att de inte tog någon risk eller inte gick in med några medel, och att de i stället frivilligt ingått ett avtal där de erhåller lön för sitt arbete, samt att det står dem fritt att söka till en annan arbetsplats.

Oavsett om man tillskriver sig den marxistiska analysen om arbete och kapital eller den kantianska pliktetiken om att ej använda en människa som ett medel utan enbart som ett ändamål, går det att konstatera att arbetaren är i ett tillstånd av exploatering. Inte minst avfärdar högeren här existensen av ett mycket reellt risktagande från arbetarens sida som investerar sin tid och kunskap för företagets utveckling, vilken ofta överskrider den anonyma aktieägarens som snabbt kan välja att sälja av sin andel i företaget. Detta medan den anställda kan sitta kvar med företagsspecifika kunskaper vid arbetslöshet vilket ofta innebär att arbetaren är minst lika bunden till företagets risker som välmående.

Exploateringen sker nämligen genom det ofördelaktiga tillstånd som arbetaren befinner sig i, i relation till kapitalisten, vid kontraktsskrivandet. Arbetaren har enbart sin arbetskraft att erbjuda som försäljning på arbetsmarknaden, och där konkurrerar arbetarna med flera andra arbetare. Kapitalisten å sin sida sitter på den högt koncentrerade produktionsfaktorn, kapital, vilken ger denne ett naturligt överläge i kontraktsskrivandet (dvs makten på arbetsmarknaden). Kapitalägaren sitter inte bara på makten vad gäller arbetets fördelning, utan faktiskt på liv eller död. Och vad gäller exploatering är det ingen subjektiv upplevelse att vara exploaterad, det vill säga det är inget man själv bestämmer om man är eller inte är, utan det är ett objektivt faktum. Arbetaren, som i det svenska språket reducerats till en "arbetstagare" men som i själva verket är en arbetskraftssäljare, utgör en vital del i företagets produktion men varken avlönas i relation till det

värde den producerar (detta avgörs av arbetets relativa maktställning gentemot kapitalet) eller har ett demokratisk inflytande över sin arbetssituation.

1.1 Den ekonomiska demokratin

Inom vänstern finns det i stället ett krav om ekonomisk demokrati. Det vill säga att den ekonomiska makten, precis som den politiska, ska göras till hela folkets egendom och inte vara förbehållen ett visst skikt i samhället. Precis som det är orimligt att 1 procent skulle inneha 90 procent av rösterna i ett samhälle är det lika orimligt att 1 procent ska inneha 90 procent av allt inflytande över näringslivet. Om vi accepterar att kapital och innehavandet av kapital är att likställa med makt, det vill säga möjligheten att påverka andra människors liv, så blir det inte bara ologiskt utan även omoraliskt att hävda att den ekonomiska makten inte ska omfattas av liknande principer som den politiska makten. Det går inte, utan att framstå som ett hyckleri, att hävda att den demokratiska processen avstannar vid den politiska demokratin. Demokrati är nämligen inget substantiv i egentlig mening, utan bör betraktas som ett verb. Det vill säga att demokratin är inget statiskt tillstånd, något som en gång uppfylls för att sedan cementeras, utan det är en levande process som måste följa med tidens utveckling och människans längtan till självbestämmande.

De två främsta argumentet vilka högern åberopar gentemot kravet på ekonomisk demokrati är naturrätts- samt effektivitetsargumentet. Naturrättens bristande logik angående att enbart ägaren men inte arbetaren har en rätt till företagets styrande och kapitalavkastning har vi redan berört och kommer därav inte diskuteras vidare i denna del. Däremot är det värt att ge en introduktion till effektivitetsargumentet. Detta arguments kärna är att demokratiskt styrande av näringslivet kommer innebära enorma effektivitetsförluster, när arbetare ska försöka utföra arbete de är oförmögna till. Dessutom sägs dessa arbetare fördela företagets resurser ineffektivt, ge lägre löner till högproduktiva och vice-versa och därav göra sig icke konkurrenskraftiga då de bästa arbetstagarna sägs undvika dessa jämlika arbetsplatser. Dessutom genomföra en företagsstyrning vilken hämmar den långsiktiga tillväxten, till exempel genom att vara motvillig till automatisering då detta skulle kunna innebära ökad arbetslöshet bland arbetarna. Denna effektivitetsförlust kommer försätta samhället i en position där grundläggande varor och tjänster produceras i en otillräcklig grad för att garantera det goda livet som befolkningen i västvärlden (i varierande grad) i dag upplever.

Därför vore demokratiseringen av näringslivet inte vara värt priset i form av förlorad produktion. Detta är i alla fall budskapet högern önskat förmedla och gjort på ett framgångsrikt sätt. Misslyckandet med totalitär planekonomi i sovjetfären har även här förstärkt narrativet att socialismen förblir oförmögen att generera en ekonomi vilken tillfredsställer våra materiella behov. Detta trots att

den sovjetiska formen av socialism hade föga att göra med ekonomisk demokrati. Att grundligt avfärda effektivitetsargumentet och lägga grunden för vad modern forskning faktiskt säger om kooperativs förmåga att generera tillväxt och uppfylla andra vitala mål inom ett blandekonomiskt system kommer vara ämnet för kapitel tre i denna rapport, vilken visar att kooperativ kan struktureras på sätt som undviker de negativa effektivitetsförluster som högern åberopar, medan de förmår lösa långt.

Föreställningen om den ekonomiska demokratin är central inom den socialistiska ideologin. Den har ibland betecknats som ett ”tredje steg” i den demokratiska omvandlingen av ett samhälle, efter den politiska demokratin och den sociala demokratin – det stadie som handlar om upprättandet av en social välfärdsstat och alla människors lika livsmöjligheter. Men det handlar inte enbart om att den enskilde ska få ett större självbestämmande över sitt eget liv, utan det finns också en föreställning om att genom demokratin bygger vi en starkare gemenskap. Det är denna gemenskap som fyller upp tomrummet mellan de enskilda individernas relation till varandra. Det är där, genom föreställningen om solidaritetens värde, det vill säga att min individuella frihet är beroende av din individuella frihet, som samhället skapas.

Vad ekonomisk demokrati rent konkret innebär är i mångt och mycket arbetarstyre eller självförvaltning. Det vill säga att de som verkar på en arbetsplats är också de som bestämmer hur den ska drivas. Precis på samma sätt som vi strukturerar vårt politiska samhälle. Detta är heller ingen utopisk tanke, utan exempel på att den ekonomiska demokratin finns ibland oss redan i dag i form av ekonomiska föreningar, stiftelser och kooperativ. Men dessa öar av självförvaltning kommer aldrig bli större än skärgårdskobbar om inte en politisk förändring driver processen framåt. Varken den politiska demokratin eller den sociala demokratin uppstod som ett resultat av någon naturlag eller ur ett vakuum. Dessa demokratiska stadier var ett resultat av en hård politisk maktkamp, vilken bröt mark för ett bättre samhälle med både större frihet och större gemenskap.

Av den anledningen går det inte att vaggas in i föreställningen att den ekonomiska demokratin är ett särintresse eller en bisats i samhällsutvecklingen, att den är något som får utveckla sig själv med egna medel och vilja. Det är oftast så högern har försvarat sig mot kraven om ekonomisk demokrati, att det nämligen är fritt fram att driva arbetarkooperativ och liknande – men att den stora frånvaron av dem på arbetsmarknaden vittnar om dess impopularitet. Vi tror inte på det argumentet. Anledningen till att den ekonomiska demokratin inte har realiserats grundar sig på avsaknaden av politiska ambitioner, samt kapitalismens starka hegemoni i att kunna framställa sig som det enda säkra systemet för ekonomisk tillväxt. I denna rapport kommer vi framföra varför högern har fel och varför och hur ekonomisk demokrati bör genomföras i det svenska samhället.

1.2 Det kapitalistiska systemet

Här är det också av vikt att vi definierar vad kapitalism är för något. Högern vill gärna få det att framstå som att kapitalism och marknadsekonomi är samma sak, eller åtminstone att de två är odelbara ifrån varandra. Marknadsekonomi förutsätter kapitalism, och kapitalism förutsätter marknadsekonomi. Saken är dock den att inget av det här är sant, i alla fall inte om vi bryter ner vad begreppen egentligen innebär.

Kapitalism är ett system, ingen ideologi. Anledningen till att det ska betraktas som ett system och inte som en ideologi är att det går att synkronisera med olika typer av ideologier eller idéer. Genom historien har vi kunnat se hur kapitalism stått sida vid sida med nationalsocialismen i Tyskland, apartheidsystemet i Sydafrika och kommunistpartiet i Kina, men också varit en del av både det marknadsliberala USA och det socialdemokratiska Sverige. Kapitalism har således väldigt lite att göra med om ett land är en liberal demokrati eller respekterar grundläggande mänskliga fri- och rättigheter. Kapitalism handlar om en enda sak – att produktionsmedlen i samhället står i privat ägo. Detta kan i sin tur kombineras både med planekonomi, marknadsekonomi eller blandekonomi – vilket vi kunnat se i de ovan nämnda exemplen.

Det nationalsocialistiska Tyskland hade till exempel ett kapitalistiskt system, även om ekonomin i stor utsträckning var planekonomisk, det vill säga att staten reglerade produktionen. Industrierna var däremot privatägda. Kapitalism och planekonomi kan alltså samexistera. I ett land som Sverige har vi i stället haft en blandekonomi, där fria marknadskrafter fått samsas med statliga regleringar, men där näringslivet i stor utsträckning varit privatägt. Således ska kapitalism och marknadsekonomi hållas isär, och för att citera Socialdemokraternas partiprogram från 2001 kan följande definition utgöra ett ledljus: "Marknadsekonomi är ett distributionssystem, där varor och tjänster byter ägare med pengar som bytesvärde. Kapitalism är ett maktsystem med förräntningen av kapital som överordnad norm."

I detta är också viktigt att inse att kapitalism kan kombineras med andra former av hushållning av resurser än just den marknadsekonomiska. Men det gäller även för socialismen, och som inte alls är sammansvetsat med ett planekonomiskt system som flera inom högern såväl vänstern vill göra gällande. Men finns det exempel på länder som varit icke-kapitalistiska men ändå marknadsekonomiska? Någon ren marknadsekonomi har vi nog aldrig haft i något land i modern tid, det vill säga utan statlig intervention, men vi har haft blandekonomier som inte har varit att betrakta som kapitalistiska.

Det kanske främsta exemplet bland dessa var Titos Jugoslavien, som under efterkrigstiden skapade något som kan kallas för marknadssocialism. Detta innebär att produktionsmedlen i samhället inte är ägda av privata intressen utan ligger

under ett kollektivt förvaltarskap. I Jugoslavien kom dock partiföreträdare för kommunistpartiet att dominera dessa förvaltningar på ett sätt som underminerade den demokratiska strukturen (Iiotta, 2001). Detta visar på hur dessa organisationer behöver stöpas i en sann demokratisk anda och inte leda till nya former av fåtalets envælde. Det är arbetarstyrda företag som utgör det ekonomiska systemet, och de agerar på en marknad där deras varor och tjänster konkurrerar med varandra i ett prissättningsystem av utbud och efterfrågan.

Att produktionsmedlen inte är privata utan kollektiva är ett av socialismens mål – den ekonomiska demokratiseringen av samhället. I den demokratiseringen står inte marknadsekonomin som ett hinder i denna process, utan snarare som en förutsättning. Planekonomin kan inte anses vara eftersträvansvärd som ett sätt att organisera allokeringens resurser till produktionen, det vill säga utgången av varor och tjänster, av utbud och efterfrågan, i ett samhälle. Argumenten mot den totala planekonomin är flera, men kanske ett av de viktigaste har inte med hur ekonomiskt ineffektivt systemet är utan vilka risker det medför för den faktiska demokratin i ett samhälle. Filosofen Karl Popper var en av de som bland annat påpekade risken med en planekonomi, då det sätter en enorm makt i händerna på den myndighet som faktiskt har ansvaret för själva planeringen av resurserna i samhället. Det leder till en oerhörd maktkoncentration, som är en fara för demokratin överlevnad. Det sovjetiska imperiets samhällsutveckling är det ledande exemplet på denna utgång.

Det är dock viktigt att poängtera, precis som Pelle Dragsted också gör i sin bok *Nordisk socialism*, att socialism är mer än att den arbetande delen av befolkningen får makten över sina arbetsplatser. Det finns även andra grupper i samhället som av en eller annan anledning står utanför arbetsmarknaden, såsom barn, studenter, sjuka, funktionshindrade, pensionärer och arbetslösa. Socialismen ska även omfatta dessa grupper, och de ska känna sig inkluderade i samhällsprojektet och kunna delta i den utvidgade demokratisyn som socialismen står för. Alltför ofta koncentreras socialismen till att handla om enbart konflikten mellan arbete och kapital, vilket blir ett alldeles för snävt sätt att betrakta våra grundläggande samhällsproblem på. I den här rapporten har vi beslutat att avgränsa oss till att presentera hur det skulle kunna vara möjligt att skapa ett icke-kapitalistiskt – läs socialistiskt – system tillsammans med en blandekonomisk hushållning av resurserna i Sverige under det tjugoförsta århundradet. Med det är vi medvetna om att socialismen är större än enbart en demokratisering av produktionsmedlen.

Och precis som Dragsted poängterar, och som den brittiska socialisten Paul Mason deklarerar i sin bok *PostCapitalism: A Guide to our Future*, så behöver det kapitalistiska systemet inte kastas omkull för att ett nytt ska kunna ta dess plats. Detta har varit vänsterns förbannelse under lång tid, där de revolutionära socialisterna har förespråkade det totala avskaffandet av kapitalismen innan

socialismen skulle kunna göra sitt inträde, och där de reformistiska socialisterna insett omöjligheten i detta och alltmer förvandlats till bevarare av systemet snarare än dess nedmontörer. Kapitalismen tog inte över på en natt, den växte fram, likt celler som sedan genomsyrade stora delar av samhället – dock ej allt. På samma sätt kan socialismen överta kapitalismen, genom att inifrån systemet agera som en motmakt och lägga grunden till ett mer demokratiskt samhälle.

Det är vad den här rapporten handlar om, att försöka ge ett exempel på hur en sådan cellartad motmakt kan frambringe ett långsiktigt systemskifte och därmed möjliggöra ett av socialismens huvudmål – ekonomisk demokrati.

2

Staten och den ekonomiska demokratin

Vad gäller implementeringen av den ekonomiska demokratin i det svenska samhället så finns det två huvudsakliga spår att följa. Dels den som den socialdemokratiska staten drivit, dels den som civilsamhället drivit. I det första fallet har där funnits en teoretisk föreställning om den ekonomiska demokratin, men däremot har dess omsättning till praktisk politik varit mer haltande. Under 1900-talet har vi kunnat se några milstolpar i statens försök att förverkliga idén om den ekonomiska demokratin. Kanske ett av de första avstampen är den nu över 100 år gamla socialiseringsnämnd som bildades 1920 under Hjalmar Brantings statsministerskap och med Rikard Sandler som ordförande och Nils Karleby som sekreterare. Karleby avled dock 1926 och kom inte att stå som ansvarig för nämndens slutbetänkande, *Socialiseringsproblemet: Utkast till ett principbetänkande*, som kom först 1936 och som ordföranden Sandler tog ensamt ansvar för. Det kan dock konstateras att både Karlebys sätt att formulera sig och hans tankeätt lyser igenom. Om det har att göra med att Sandler använde sig av redan färdigformulerade skrivelser av Karleby eller enbart influerades av honom får vara osagt.

Men det ideologiska förhållningssätt som i efterhand kommit att benämnas som funktionssocialism, lyser dock igenom i slutbetänkandet. Det framförs här att den totala socialiseringen av samhället inte är en önskvärd väg att gå, utan att det i stället ska ske delsocialiseringar. Själva begreppet "socialisering" vidgas också, eller tänjs ut beroende på hur man väljer att se det. Till exempel betraktas beskattning av privata företag som en socialisering av avkastningen. Karleby hade samma år som han gick bort kommit ut med boken *Socialism inför verkligheten*, där han lade ut tankegångarna om att en socialisering av produktionsmedlen inte var önskvärd, utan att strategin i stället skulle ligga i att staten skulle reglera kapitalismen, och på så sätt använda dess tillväxtskapande potential för att stärka samhällsutvecklingen men samtidigt kringskära den dess maktposition. Denna linje konkretiserades sedan i Gunnar Adler-Karlssons bok *Funktionssocialism: Ett alternativ till kommunism och kapitalism* från 1965. Senare

har också Ingvar Carlsson och Ann-Marie Lindgren formulerat att funktions-socialismen är den svenska socialdemokratins ideologiska linje i boken *Vad är socialdemokrati? En bok om idéer och utmaningar*, som kommit ut i sju upplagor mellan 1974 och 2019.

När socialiseringsnämndens slutbetänkande kom i januari 1936 hade tiderna förändrats sedan de 16 år som passerat från nämndens tillsättande. Socialdemokraterna hade nu suttit vid makten oavbrutet sedan september 1932, vilket var den längsta perioden hitintills. Politiken hade börjat stabiliseras till skillnad från 20-talets kaosartade år. Socialdemokraterna förankrade sin ekonomiska politik i Stockholmsskolans och Ernst Wigforss tankegångar, som låg nära det keynesianska tänkandet, och brytningen med den marxistiska socialismen var nu ett minne blott. Socialiseringsnämndens principbetänkande ledde inte till några socialiseringar av den svenska socialdemokratiska regeringen. Men efter andra världskrigets slut dök tankarna upp på nytt inom ramen för den så kallade planhushållningsdebatten.

Redan 1944 hade Socialdemokraterna, med Wigforss som finansminister, lanserat sitt "Efterkrigsprogram" med full sysselsättning som främsta mål. Kraven på socialiseringar och den marxistiska retoriken hade tonats ner, även om vissa socialiseringar förespråkades, och i stället låg fokus på att en planhushållning av ekonomin var det som skulle vara det bärande i den nya reformpolitiken. Borgerligheten, och då framför allt Folkpartiet under ledning av Bertil Ohlin, lyckades dock skjuta Socialdemokraternas idéer om planhushållning, och därtill ökade socialiseringar, i sank med stöd av näringslivet. Och det skulle dröja till vänstervågens uppkomst vid andra halvan av 1960-talet innan snarlika tankar återaktualiserades.

När vänstervågen började dra fram under andra halvan av 1960-talet stod inte den svenska arbetarrörelsen oberörd. LO drev på för socialiseringar inom den svenska industrin, vilka den socialdemokratiska regeringen dock var rätt motvillig till. Enbart ett fåtal förstatliganden gjordes under den här tiden. Kanske den mest genomdrivande var upprättandet av apoteksmonopolet 1969. Det som kom att bli det största, och även det senaste steget i en riktning mot ekonomisk demokrati, var när LO lanserade sin idé om löntagarfonderna 1975. Idéen drevs igenom, dock med motstånd av många inom Socialdemokraterna, på partiets kongress 1978 men slutprodukten som genomfördes 1983 var långt ifrån det som LO en gång lagt fram. Näringslivet mobiliserade kring frågan redan på 70-talet, och drev på de borgerliga partierna att avskaffa fonderna, vilket så också skedde under Bildts regeringstid 1992. Det ska dock sägas att idéerna kring löntagarfonder inte uppstod i något ideologiskt vakuum, utan det fanns breda strömningar i samhället kring att något behövde göras kring ojämlikheten i samhället. Det var faktiskt Folkpartiet som i sina överläggningar med Socialdemokraterna på Haga slott under första halvan av 70-talet som drev igenom kravet om att lön-

tagarnas del av kapitalbildningen borde utredas. Och i Moderaternas partiprogram från 1969 går det att utläsa följande:

”Vi måste med olika åtgärder få igång en process, som innebär att de tillgångar som skapats i den ekonomiska utvecklingen jämnare fördelas mellan medborgarna.”

Vad gäller Socialdemokraterna så har man tagit i frågan om ekonomisk demokrati vi tre tillfällen, och alltid motvilligt. Socialiseringsnämnden, efterkrigsprogrammet och löntagarfonderna. Detta ger gärna skenet av att partiet i stort, eller kanske snarare dess ledarskikt, ogärna velat beblanda sig med tanken om ekonomisk demokrati, vilket är en av socialismens centrala punkter. Om så är fallet går det att ställa sig frågan om det socialdemokratiska partiet i praktiken är ämnat att vara socialistiskt eller om det enbart varit en teoretisk symbolik. Den svenskkonstruerade ”funktionsocialismen” vittnar om en väldigt ambivalent inställning hos socialdemokratin till socialismens vara och icke vara.

Men i detta går det också att ställa sig frågande: är statligt ägande synonymt med ekonomisk demokrati? I den ideologiska verklighetsföreställning som rådde då och som har rått inom vänstern under en stor del av 1900-talet är svaret på den frågan ”ja”. Den offentliga sektorn – eller den gemensamma sektorn som den gärna benämndes tidigare – har ibland framställts som en direkt motvikt gentemot det privatägda och kapitalistiska näringslivet, och därigenom också ett uttryck för socialism. Så här i efterhand kan det dock med lätthet konstateras att den offentliga sektorn inte blivit synonymt med ett socialistiskt projekt. Ineffektiva och dyra byråkratier har snarare varit ett ledande signum, och sedan 1990-talet har den också fått se sig gröpas ur genom nyliberala reformer där privata aktörer kapitaliserar på välfärden, finansierade av skattemedel. Med det sagt så ska möjligheterna med den offentliga sektorn inte förminska. Rätt hanterat skulle den kunna bli en betydligt bättre arena för den ekonomiska demokratis varande. Kring detta diskuterar vi i kapitel 4.

När de nedbantade löntagarfonderna avskaffades av regeringen Bildt, sattes också spiken i kistan för arbetarrörelsens försök till ekonomisk demokrati under 1900-talet. Några försök att återupprätta frågan kom aldrig under de efterföljande partiledningarna eller programmen från 90-talet och framåt. Det gick dock att urskönja en tanke i det så kallade 90-talsprogrammet, en idéskrift som togs fram av Socialdemokraterna vid slutet av 80-talet och leddes av Kjell-Olof Feldt. Där åberopades betydelsen av det kooperativa som en framtida företagsform. Men det blev aldrig något som realiserades i den praktiska politiken under efterkommande socialdemokratiska regeringar.

Så här i efterhand går det också att ifrågasätta motiven till just åberopandet av kooperativa lösningar vid den tiden. Utgjorde de verkligen en genuin vilja av att bredda den ekonomiska demokratin i samhället, bortom gamla invanda

föreställningar om socialiseringar, eller var det snarare ett uttryck för en ny-liberal era där välfärdsstaten var under attack och där regeringspartiet försökte slänga fram det kooperativa som ett alternativ till de som var systemkritiska? För om kooperativt företagande ska genomföras är det också av betydelse att det genomförs på rätt sätt, att det vilar på tanken om rättvisa och solidaritet med ändamålet att vidga den ekonomiska demokratin i samhället och för människorna som bor där. Om det inte är motivationen så kommer de kooperativa projekten antingen dö ut eller i slutändan omvandlas till privata aktiebolag.

2.1 Civilsamhället och den ekonomiska demokratin

Det leder oss in på just den andra delen av försöken till den ekonomiska demokratiseringen av Sverige. Den som har hanterats av privata aktörer utanför arbetarrörelsen och ibland också utifrån en icke-socialistisk agenda. Det vill säga det kooperativa tänkandet i det svenska samhället. En folkrörelse som genomsyrade hela landet under stora delar av 1900-talet.

Kooperationen som tanke har sitt ursprung i Storbritannien vid sekelskiftet 1700–1800 och med socialisten Robert Owen som förgrundsgestalt. Owen hade en tanke om att skapa en form av idealsamhälle byggt på kooperativa idéer där folk bodde, levde och jobbade tillsammans. Dessa misslyckades dock, men föreställningarna om gemensamma sammanslutningar byggda på idéerna om rättvisa och solidaritet spred sig, också till Sverige. I mitten av 1850-talet uppstod de första kooperativa verksamheterna i landet, och de tar sig först form inom jordbruket. Här blev det vanligt att jordbrukare gick samman i Kooperationer för att exempelvis sälja spannmål eller mejeriprodukter. Genom detta bildades den folkrörelse som kom att ligga till grund för den politiska bonderörelsen, som både genererade Lantmännens riksförbund och Centerpartiet.

Men samtidigt som arbetarrörelsen var en av de folkrörelser som låg till grund för Kooperationens framväxt har den också haft en ambivalent relation till just kooperativa idéer och lösningar. Mats Dahlkvist beskrev denna tudelade relation i sitt avsnitt *Den instängda demokratin* i Demokratiutredningens skrift nr 29 *Civilsamhället som demokratins arena*. Här talar han om rörelsesocialismen kontra statssocialismen, och hur den förstnämnda utgick ifrån tron på att socialismen kan skapas genom decentraliserade aktörer och frivilliga sammanslutningar, medan den sistnämnda handlade om en uppifrån-och-nedåt-mentalitet genom statsmakten. Under 1900-talet kom statsocialismen att bli den dominerande inriktningen bland de två, och där Ernst Wigforss själv gått från att bli en av rörelsesocialismens förespråkare till att mer ta ställning för det motsatta. Men som vi sett så utgjorde också den här statssocialistiska inriktningen mer tanken om uppifrån-och-nedåt-mentalitet genom statlig social reformpolitik snarare ett faktiskt statligt socialiserande av produktionsmedlen.

Denna ambivalens har gjort att det inom arbetarrörelsen funnits en stark kultur bland dess medlemmar att associera sig med den kooperativa idéen, även om varken SAP eller LO drivit på linjen om det kooperativa företagandet som en linje i att genomföra den ekonomiska demokratin. Exempel på medlemskap i Konsum eller försäkringstagare i Folksam inom arbetarrörelsen är ett tecken på de när banden, varav Folksam dessutom är delägt av fackföreningsrörelsen. Ett annat exempel på kooperativa verksamheter kopplade till fackföreningsrörelsen är exempelvis Riksbyggen, medan en annan aktör inom bostadskooperationen står utanför arbetarrörelsen.

Den stora aktören inom svensk Kooperation kom att bli Kooperativa förbundet, KF, bildat 1899. KF verkar inom konsumentkooperationen som varit en av de mest framträdande kooperativa rörelserna i Sverige och i Norden. Andra former av Kooperationer har varit mer eller mindre sällsynta, i synnerhet medarbetar kooperativ som vi valt att fokusera på i den här rapporten. Ej heller har den kooperativa rörelsen i Sverige agerat som en aktör för implementering av den ekonomiska demokratin i det svenska samhället, oavsett om det varit inom eller utanför arbetarrörelsen. I stället har kooperativ verksamhet snarare kommit att förvandlas till en form av alternativ till privata aktieföretag och dess kortsiktiga vinstintresse. I detta har således inte den kooperativa potentialen om att fungera som en aktör i genomförandet av den ekonomiska demokratiseringen i samhället utnyttjats, och frågan är varför.

Vad gäller den opinionsbildande verksamheten för kooperativt företagande finns två större aktörer. Den ena är Svensk Kooperation som bildades 2017 av initiativtagarna LRF, KF, HSB och Arbetsgivarförbundet KFO, numera Fremia, som på sin hemsida deklarerar att "[k]ooperationen utgör det demokratiska näringslivet och är mer aktuell än någonsin". Den andra är Coompanion, tidigare Lokala kooperativa utvecklingscentra, som fungerar som en nationell paraplyorganisation för regionala kooperativa medlemmar, och bistår i att starta upp ny kooperativ ut i landet.

Men trots att man har så tunga aktörer inom det kooperativa Sverige bakom sig upplever vi inte att opinionsbildningen lyckats tränga in i debatten och lansera Kooperationen som framtidens företagande samt behovet av en bredare demokratisering av samhället. Alltför ofta hör vi i stället i den politiska debatten att tillväxt, och därigenom tryggandet av välfärden, sker genom fler företag och större företag, och då är det privata företag som det antyds om. Nästan aldrig berörs problematiken att många svenskar lever under något som vi skulle kunna kalla för "ekonomisk diktatur" på sina arbetsplatser.

3

Är frånvaron av arbetarkooperativ det yttersta beviset på dess ineffektivitet eller något helt annat?

Hur kommer det sig att arbetarkooperativ och i förlängningen ekonomisk demokrati är en så marginell företeelse i Sverige och internationellt? Avsaknaden av arbetarkooperativ har av dess ideologiska motståndare betraktats som bevis på dess uppenbara ineffektivitet samt arbetstagarnas ligkiltighet inför möjligheten att styra över sin arbetsplats.

För att besvara denna frågeställning anlägger rapporten ett bredare perspektiv. Detta genom att fråga sig varför ett specifikt ekonomiskt produktionsförhållande uppkommer, i syftet att vidga vår förståelse för varför arbetarkooperativ är en så marginell företeelse. Därefter särskådas empirisk forskning vilken analyserat den ekonomiska demokratis effektivitet både ur ett snävt ekonomiskt och ett bredare samhällsperspektiv.

Inom det ekonomiska vetandet har det existerat en äldre generation av forskare, varav de mest framträdande är ekonomhistorikerna Douglas North samt Robert Paul Thomas. North och Thomas hävdar att ekonomiska system blir dominanta då de är de mest rationella systemen under givna villkor, och att när de underliggande ekonomiska strukturerna omvandlas kommer även de institutionella förhållandena förändras med dessa. För att ta ett konkret exempel: när romarriket föll samman och Europa retirerade in i ett mer primitivt stadium av isolerade byar med begränsad handel och jordbruk i vida utspridda territorium kom livegdomen att utvecklas. Enligt North och Thomas (1973) berodde detta på att livegdomen var ett system som tillhandahöll bristvaran säkerhet för den livegne och arbetskraft för herren. Synsättet att ett system formas efter vad som är optimalt utifrån rådande förhållande för alla inblandade parter kan framstå som både elegant och tillfredsställande. Men i själva verket frånser detta synsätt på insitutioners och produktionssätts uppkomst ett flertal alternativa förklarings-

sätt, nämligen de om makt, normer och slump. Ett flertal forskare har på senare tid kommit att ställa sig kritiska till effektivitetsargumentet och i stället kommit att belysa varför framför allt makt, men även normer och slump, används av specifika eliter för att uppnå en fördelning som gynnar denna sagda grupp. I fallet av livegendom kan det verka uppenbart för en icke-ekonom att livegendomen kom att upprättas för att herren i form av sin militära kapacitet kunde utkräva jordrätten och till och med en begränsning av den livegnes fria rörlighet. Först när detta maktförhållande skiftade med en tilltagande brist på arbetare (efter digerdödens massdöd) samt organisering av lokala sammanslutningar av bönder vilka motsatte sig livegendomen, kom detta system att avta i Västeuropa (Ogilvie, 2007).

Detta exempel må verka abstrakt och besitta enbart en lös koppling till arbetarkooperativ men relaterar direkt till frågeställningen varför kapitalism som produktionssätt är så dominerande och arbetarkooperativ är så marginella. Om North och Thomas gamla tolkning av institutioners uppkomst hade stämt vore inte det då lönlöst att argumentera för kooperativ? Kapitalismen är det dominerande systemet och inget annat system verkar i dag vara i gång med att ta över dess plats. Det är till och med så att kapitalismen blir än mer dominant då växande delar av välfärdsstaten underordnas dess logik, som exempelvis vinster i välfärden. Men om i stället det motsatta är fallet, att ett ekonomiskt system dominerar för att det gynnar de som innehar makten i samhället, då kan det rent ut sagt vara mer effektivt att gå mot en annan modell för att producera och organisera samhället. Då behöver vi finna andra förklaringar till varför arbetarkooperativ demokrati skulle kunna ha att göra med nuvarande maktordning i samhället, kultur och att slumpartade händelseutvecklingar inte kommit att leda oss längs denna väg.

3.1 Arbetarkooperativ i Sverige

I dagens Sverige existerar det förvisso ett antal arbetarkooperativ, i enskilda fall kan vi läsa om arbetare i Malmö som nyligen blivit sina egna chefer (ETC, 2022) eller välfärdsarbetare som driver sjukvård i egen regi. Totalt omsätter de 100 största kooperativen (vilka innefattar både producent-, arbetar- och konsumentkooperativ) 466 miljarder kronor år 2020 (Svensk Kooperations rapport *Det kooperativa Sverige*), en inte oansenlig andel på ungefär 10 procent av Sveriges totala BNP på 5 457 miljarder kronor. Men arbetarkooperativ förblir en marginell företagsform på det stora hela, då dessa skiljer sig från producent- samt konsumentkooperativen, de två senare kooperativa företagsformerna styrs antingen av en sammanslutning av producenter (typexempel är mejeriproducenten Arla) eller konsumenter (dagligvaruhandelskedjan Coop). Producent- samt konsumentkooperativ anställer lönearbetare vilka inte nödvändigtvis har mer demokratiskt inflytande på sin arbetsplats än något annat kapitalistiskt företag, även om dessa kooperativa företagsformer har andra fördelar för just konsumenter eller

producenter gentemot renodlade kapitalistiska företag. Arbetarkooperativen utgör enbart en liten fraktion av kooperativen i Sverige, enbart två utav 100 av de största kooperativen i Sverige är arbetarkooperativ och kan återfinnas inom välfärdssektorn varav dessa två har dryga 70 medarbetare tillsammans.

Vad är då anledningen till att så få arbetarkooperativ uppkommit i Sverige specifikt? Både Bo Rothstein (2017) och den nyligen publicerade avhandlingen av Kristin Wiksell (2021) betonar den starka staten och fackföreningar som möjliga förklaringar. Dessa institutioner kom att tygla kapitalismen, och valde strategin att ta kampen mot kapitalisterna om vinsterna från företagen samt öka välfärdsstatens andel av ekonomin inom kapitalismen i stället för att ta över de privatägda företagen (diskuterat i kapitel två). Detta med undantag för löntagarfonderna samt medbestämmandelagen (MBL), varav den senare förblivit en institution vilken ger arbetare en viss representation i det svenska näringslivet.

Att Sverige har en stark fackföreningsrörelse, vilken genererat starka reallöneökningar över tid (före den kraftiga inflationen under 2021–2022) samt en betydande offentlig sektor, är välkända faktum och den institutionella utformningen kan säkert bidra till känslan av att ekonomisk demokrati vore överflödigt, när makten över företagets vinstfördelning varit relativt fördelaktig för löntagarna. Forskaren Lars Lindkvist observerade att det finns en tendens till att fler arbetarkooperativ startades under perioder av arbetslöshet och kris, vilket skulle ge kraft åt idén att goda materiella förhållanden kommit att hämma utvecklingen av fler arbetarkooperativ. Men denna förklaring får betraktas som otillräcklig då den inte förmår att förklara frånvaron av ökande arbetarkooperativ när facken försvagats, arbetslösheten tilltagit och löneandelen minskat sedan 1980-talet, tillsammans med en retiranderande social stat. Om denna förklaring ska hålla borde ekonomisk demokrati rimligtvis blivit mer intressant och framstående när staten och facken försvagades, men en sådan utveckling har på det stora hela uteblivit.

Om facket och konsumentkooperativen hade prioriterat att skydda arbetarkooperativen hade dessa säkert kunnat hjälpa deras framväxt till en viss grad. Den generella frånvaron av arbetarkooperativ i västvärlden är svår att förklara med fackföreningsrörelsen eller staten då dessa varit betydligt svagare på många ställen (tänk de anglosaxiska länderna) men den ekonomiska demokratin har ändå inte kommit att bli systematiskt starkare i dessa samhällen. Förvisso har länder såsom Spanien och Italien en del arbetarkooperativ, men dessa kan förklaras av en stark politisk historisk tradition av syndikalism mer än något annat. Det ligger något i kritiken av att facken inte prioriterat frågan om ekonomisk demokrati de senaste decennierna men detta ska nog snarare ses som ett tecken på att facken behövt prioritera kärnuppgifterna, arbetsmiljö, legalt stöd och löneförhandling när deras anslutningsgrad och därmed styrka kommit att avta

i en politisk miljö mycket mer fientlig mot fackföreningsrörelsen sedan 1990-talet och framåt. Sedan kan däremot vi och andra se arbetarkooperativet som något fackföreningsrörelsen borde sätta högre upp på sin prioriteringslista, men till vilken grad detta är praktiskt möjligt givet rådande omständigheter förblir en öppen fråga.

Så om nu den gängse förklaringen till varför Sverige har så få kooperativ inte framstår som särskilt övertygande, hur kan vi då förstå detta fenomen? Vi kan börja med att konstatera att arbetarkooperativ är ett marginellt fenomen över hela den industrialiserade världen (med begränsad variation) och därav borde förklaras i ett bredare internationellt perspektiv och inte genom Sverige-specifika förklaringsmodeller. Här kan den moderna teoribildningen till varför specifika institutioner uppkommer vara relevant. För det första: maktkoncentrationen i näringslivet samt minskande statlig och facklig makt. För det andra: idéer i formen av en stark föreställningsvärld (hegemoni) vilken ger uttryck för att kapitalismen är överlägsen. För det tredje: slump kan hjälpa oss alla att förstå varför arbetarkooperativ inte blivit vanligare företeelser varken i Sverige eller internationellt.

Det kan vara värt att påminna om att det var i Sverige med den jämnaste inkomstfördelningen bland utvecklade industriländer som förslaget om löntagarfonder som en form av ekonomisk demokrati gått som längst, vilket visar att en jämnare maktfördelning kan vara till fördel för ekonomisk demokrati. Detta medan den kulturella hegemonin i det svenska samhället var tydligt vänsterlutande. Löntagarfondsfröslaget kom även att ändra karaktär och i ett senare stadie avskaffas när hegemonin och makten i samhället försköts till högerns och näringslivets fördel under 1980- och 1990-talen. Att mer systematiskt med en komparativ ansats analysera varför ekonomisk demokrati inte utvecklats i västvärlden lämnar vi till någon annan att utforska vidare, men vi finner det värt att påpeka att vi ser det som sannolikt att just maktkoncentration och högerns dominans över tanken kombinerat med en viss nivå av slump har kommit att orsaka bristen på arbetarkooperativ i Sverige och västvärlden generellt.

Vi är av övertygelsen att om arbetarkooperativ ska göras mer attraktivt behövs en folklig opinionsbildning drivas samt lagstiftning skipas som gynnar arbetarkooperativ och medarbetarbestämmande i bredare bemärkelse, för att på så sätt bredda den ekonomiska demokratin. Men för att detta ska realiseras inser vi att folk först måste övertygas om att arbetarkooperativ som en form av ekonomisk demokrati faktiskt skulle kunna vara en effektiv och attraktiv form att organisera näringslivet efter. Detta kommer följande stycke försöka gå till botten med.

3.2 Studier om arbetarkooperativens ekonomiska effektivitet

Denna del kommer skärskåda forskning som undersökt effekterna av arbetar-

kooperativ samt arbetarmedbestämmande i bredare bemärkelse. En äldre teoretisk litteratur har betraktat arbetarkooperativ samt medarbetarbestämmande som kroniskt ineffektiva företagsformer. Medbestämmandet anses orsaka desinvestering i företag som driver upp löneandelen och gör företagen olönsamma vilket långsiktigt driver dem mot konkursens brant (Jensen & Meckling, 1979). Även arbetarkooperativ har i viss empirisk litteratur uppfattats besitta inboende brister då högproduktiva arbetare ansetts välja bort arbetarkooperativ. Medarbetarna vid arbetarkooperativ är benägna att driva en mer jämlikhetsinriktad lönepolitik inom företaget, något som inte var i de högproduktiva arbetarnas intresse vilka därför går till andra arbetsplatser och därmed dömer kooperativen till låg produktivitet (Kremer, 1997). Om man ska tro denna litteraturs slutsatser kan man här finna svaret till varför arbetarkooperativ är så sällsynta – de är improduktiva och svaret på frågan varför de är improduktiva grundar sig i felaktiga incitamentsstrukturer vilka i sin tur driver upp fel arbetares löner vilket gör att högproduktiva arbetare och kapital skyr kooperativ.

Den empiriska litteratur som kommit de senaste åren och som använt sig av mer sofistikerade kvantitativa metoder har emellertid kommit att finna betydande positiva effekter av arbetarkooperativ samt företag med arbetarmedbestämmande gentemot likartade företag vilka inte har arbetarmedbestämmande. En semi-experimentell studie över vad som skedde med tyska företag med mindre än 400 medarbetare efter att dessa avskaffade sitt arbetarmedbestämmande 1994 gentemot de företag med lite fler än 400 anställda som behöll sitt arbetarmedbestämmande genererar några fascinerande resultat. Studien visar att företagen utan arbetarmedbestämmande såg lägre investeringsnivåer, lägre löneutveckling och stagnerande produktivitet per arbetstagare över tid. Detta till skillnad från de lite större företagen som den tyska staten tvingade att fortsätta med medarbetare i företagsstyrelserna (Jäger, Schoefer & Heining, 2021).

Dessa resultat går på tvärs mot tidigare studiers teorier och elementära bevis som hävdar att arbetarkooperativ samt arbetarmedbestämmande är ineffektiva gentemot privatägda företag. En likartad studie med delvis samma forskare har även genomförts i Finland där företag med över 150 anställda fortsatte ha medarbetarinflytande på företagsledningen efter en reform 1991. Denna studie genererade likartade resultat, då företagen med medarbetarinflytande hade en högre överlevnadssannolikhet, kapitalintensitet samt produktivitet (Harju, Jäger & Schoefer, 2021).

Det existerar ett fåtal studier med något enklare empiriska angreppssätt som undersöker arbetarkooperativ gentemot vanliga kapitalistiska företag i likartade branscher, en sådan bransch som studerats är den amerikanska plywoodindustrin. Studien över denna industri finner att arbetarkooperativen har en lite högre produktivitet, dock lägre kapitalintensitet då de har svårt att attrahera kapital (Craig & Pencavel, 1995). En studie mellan branscher i Frankrike

finner likt den amerikanska studien över plywoodindustrin inte några tecken på att arbetarkooperativ skulle vara mer ineffektiva, studien finner till och med att vanliga företag skulle vara effektivare om de använde samma arbetsorganisation som kooperativ (Fakhfakh et al 2012). Pérotins (2018) översiktsstudie av forskningsläget konstaterar att det trots de vitt skilda kontexterna arbetarkooperativ studerats inom går det att finna anmärkningsvärt samstämmiga resultat som påvisar den relativt likartade produktiviteten hos arbetarkooperativ som kapitalistiska företag.

De två studier med mer sofistikerade empiriska metodologier (semi-experimentella studier) i Tyskland och Finland som undersöker medarbetarinflytande samt andra studier vilka jämför arbetarkooperativ inom samma branscher visar på hur tidigare teoretiska antaganden om den överlägsna effektiviteten i kapitalistiska företag utan medarbetarinflytande eller arbetarkooperativ på det stora hela verkar vara felaktiga. Inte enbart överlever företag med medarbetarinflytande, de ser även ut att göra bättre ifrån sig. Detta återaktualiserar frågan vi ställt oss tidigare, nämligen varför de då inte är vanligare inslag i våra moderna marknadsekonomier med tanke på att den fria marknaden sägs främja de mest framgångsrika företagen? Här får vi återigen hänvisa till behovet av ny forskning vilken skulle kunna gå närmare in på villkoren för företag med medarbetarinflytande samt arbetarkooperativ inte minst i en svensk kontext. Från enskilda berättelser av kooperativ kan vi dock få en möjlig förklaring till varför dessa inte är vanligare inslag i det svenska näringslivet. I Lindkvists intervjuer med arbetarkooperativ framkommer uppgifter om hur dessa blivit bemötta som oseriösa aktörer från både kunder och banker och först när kooperativ etablerat fasta band till andra aktörer på marknaden över en längre tid ses de som legitima (Lindkvist, 2017).

Att kooperativ och företag med medarbetarinflytande inte betraktas som lika tillitsfulla visar på hur vår kollektiva föreställningsvärld bidrar till att hålla tillbaka potentialen i att organisera företagande på marknaden annorlunda. Kanske kan en ordentlig perspektivförändring först ske när människor upplever att alternativa sätt att bedriva företagande på faktiskt levererar en högkvalitativ produkt eller tjänst. Hur arbetarkooperativ och medarbetarägda företag kan spridas kommer vara ämnet för kapitel 4. Nu ska vi gå vidare till en annan typ av forskning vilken belyser effektivitetsvinster med medarbetarinflytande.

Även fallstudier över enskilda kooperativ och arbetarägda företag i Sverige har visat hur dessa företag förblivit konkurrenskraftiga. Lindkvist studie över arbetarkooperativet Ljuders Nickelfabrik i Småland, påvisar att arbetarna var villiga att lägga ner egna pengar på kapitalinvesteringar för att förbli konkurrenskraftiga samt arbeta övertid för företagets överlevnad i kristid. Företaget kom att klara sig igenom de svåra tiderna på 1980-talet och har därefter förblivit ett kreditvärdigt och lönsamt företag. En annan aspekt som motsäger tidigare teo-

retisk litteratur när man skärskådar Ljuders Nickelfabrik är att företaget kommit att övergå från samma lön till individuell lönesättning under det kooperativa styret. Detta visar att kooperativ visst förmår ge arbetare lön efter produktivitet och därmed attraherar högproduktiva medarbetare, något den äldre teoretiska litteraturen om arbetarkooperativen antagit de inte skulle komma att göra.

En annan fallstudie av Lindkvist undersöker ett arbetarkooperativ i den offentliga sektorn, tandvårdskliniken Teleborg ekonomiska förening. Teleborg tillhörde tidigare Kronobergs län men avknoppades och blev medarbetarägt efter att politikerna gett möjligheten till en omröstning bland medarbetarna. Under denna process mot att bli ett kooperativ uttrycktes skepsis mot övergången inte minst från tandläkarfacket (då tandläkarna skulle hamna i minoritetsställning gentemot övrig personal). Men i och med att man valde en ledningsstruktur med tydlighet samt extern styrelseordförande som neutraliserade konflikter kunde man undvika risken med konflikt och otydlig ledning. Överlag uppger medarbetarna att det är en enorm skillnad i hur medarbetarna i den ekonomiska föreningen kan påverka och effektivisera sin egen arbetsplats i jämförelse med den tidigare offentliga ledningen. Inte minst uppger medarbetarna att det nu är roligare på arbetsplatsen, en inte oväsentlig skillnad. Detta för oss över till den bredare frågan om andra fördelar med arbetarkooperativ som går bortom rena ekonomiska vinster.

3.3 Andra fördelar med kooperativ

Thomas Piketty (2022) har kommit att bli en talför förespråkare för ekonomisk demokrati, dels hänvisar han till tidigare nämnda empiriska bevis på kooperationens fördelar, dels ser han även ekonomisk demokrati som en naturlig väg för att utöka den ekonomiska jämlikheten. Medbestämmandet kan bringa ner de extrema bonusarna och superlöner för cheferna, men även ge helt nya förutsättningar för nya grupper att förvärva sitt eget kapital och stärka individens självständighet. Kollektivt ägande kan helt enkelt öppna upp dörren för en mer jämlik inkomst samt förmögenhetsfördelning, vilket vore en möjlighet att angripa de växande skillnaderna vi sett inom västvärlden och Sverige i synnerhet. Bristen på ägande är betydande, inte minst i en tid av höga skulder och små privata besparingar vilket begränsar folks handlingsutrymme vilket i sig kan förhindra folk från att ta risker och satsa på sina talanger. Här kan uppbyggnaden av gemensamt kapital och förmögenheter i formen av arbetarkooperativ skapa helt nya oanade möjligheter.

Arbetarkooperativ har även visat sig besitta fördelar från ett socialt hållbarhetsperspektiv. En multipel fallstudie i England över sex arbetskooperativ visar att dessa levererar en högre grad av social hållbarhet då dessa i högre utsträckning såg till arbetarnas och lokalsamhällets behov (Preluca, Hakelius & Mark-Herbert, 2022). Inte minst ser även dessa att arbetskooperativ i sin grund är mer omför-

delande och genererar en miljö som är gynnsam för medarbetaren att utvecklas som individ. Vilket får sägas lyfta en central om inte helt avgörande argumentation för arbetskooperativens överlägsenhet som organisationsform.

Ökad ekonomisk effektivitet och jämlikhet är önskvärda men trots allt inte huvudargumenten för ekonomisk demokrati. Det är just arbetares ökade inflytande och delaktigheten över sin egen vardag som är det viktigaste målet. En annan fråga vi måste ställa oss är om arbetarkooperativ och medarbetarinflytande automatiskt genererar en mer demokratisk arbetsplats? Här kan vi bara återge ett citat av tidigare vd:n för Ljuders Nickelfabrik Sonja Danielssons i Lindkvists (2017) studie: ”Jag tror inte det automatiskt blir större demokrati i och med medarbetarägandet. Men jag tror det finns större möjligheter”. Detta sammanfattar väl hur något kan generera större möjligheter för demokrati och inflytande men till sist är det upp till individen och bredare kollektiv att realisera denna möjlighet, för det är trots allt att utöka möjligheterna för folk att ha en demokratisk arbetsplats som är målet. Något vi hoppas skulle göra att denna möjlighet även realiserar.

3.4 Kooperativet och andra målkonflikter

De kanske främsta målkonflikterna från ett socialdemokratiskt perspektiv är den mellan rationalisering och medarbetarägande. Socialdemokratiens främsta mål (eller i alla fall näst främsta efter välfärdsstaten), politiskt såväl som fackligt, under andra halvan av 1900-talet var att främja framväxten av bättre jobb vilket skulle generera ett jämlikare samhälle. Via Rehn-Meidner-modellens solidariska lönepolitik skulle höga lägstalöner trycka ut lågproduktiva jobb medan de återhållsamma lönerna för högproduktiva bolag skulle främja jobbskapande i den senare. I dag kan vi på det stora hela se att detta var en framgångsrik strategi i hänseendet att det främjade en jämlikare inkomstfördelning av marknadsinkomsterna, det vill säga innan vi innefattar skatter och transfereringar. Den solidariska lönepolitiken är långt ifrån vad den varit men den riskerar försvagas än mer om en betydande andel av alla företag är arbetarkooperativ. Då arbetare vid kooperativ håller ett betydande kapital i företaget riskerar detta att leda till inlåsnings effekter där arbetarna håller sig kvar i olönsamma företag vilket gör att de kanske går med på lägre lön och sämre villkor enbart för att hålla företaget vid liv.

För att minska detta problem behöver som sagt a-kassan vara stark så att man kan lämna olönsamma kooperativ, vilket i sin tur skapar förutsättningar för arbetarkooperativ att säga upp folk utan att detta ses som ett stort svek mot medarbetare. Även återfå en viss andel av kapitalet vid uppsägning kan vara sätt att se till att arbetarkooperativ inte blir en kraft som arbetar mot målet om en jämlikare lönestruktur genom att tillåta lägre löner enbart för att hålla

olönsamma kooperativ vid liv, vilket skulle generera en målkonflikt mellan arbetarkooperativen och jämlikhetsidealet.

Det är även viktigt att påpeka att det även inom arbetarkooperativ existerar utrymme för konflikter om än inte lika fundamentala som konflikten mellan arbete och kapital. En enskild medarbetare kan uppfattas vara i konflikt med andra medarbetare eller den medarbetarvalda ledningen. Dessa konflikter behöver även de lösas ut. En enskild medarbetare kan drömma om en annan företagsidé, en grupp inom företaget kanske anser sig förtjänta av högre löner, en annan kan se sig som utstött av kollegor. Arbetarkooperativet har förutsättningar att vara bättre än många av dagens arbetsplatser men vi behöver inse att även en sådan organisationsform kommer innebära konflikter vilket kräver kontrollinstanser för att lösa ut arbetsrelaterade konflikter. Här skulle facket kunna få en tydlig roll som medlare och part inom det kooperativa näringslivet. Något som skulle behöva utredas närmare om man vill ta idén om betydande arbetarkooperativa inslag i det svenska näringslivet seriöst.

Till sist vill vi också poängtera att vi inte har för avsikt att propagera för ett samhälle som bara skulle bestå av kooperativ, utan det kommer även finnas andra sätt att organisera arbetsplatser på, vilket gör att arbetsmarknaden inte kommer vara en monolit. Den offentliga sektorn kommer fortsatt existera i den mån där kooperativ inte kan ersätta den, och det kommer självfallet fortfarande finnas möjlighet för människor att starta privata företag.

4

Sammanfattning & reformförslag

Vi har nu i tre kapitel presenterat en analys av demokratibegreppet, ekonomisk demokrati och det kapitalistiska systemet, en beskrivning av statens och civilsamhällets historiska relation till den ekonomiska demokratin, samt en genomgång kring vad forskningen har att säga om kooperationens prestation i dagens utvecklade kapitalistiska ekonomier. Även om dessa tre kapitel är betydelsefulla i sig själva så faller dock rapportens andemening om vi enbart låter den handla om teoretiska, historiska och empiriska resonemang. Det måste också presenteras konkreta förslag som kan genomföras i den praktiska politiken.

Med utgångspunkt i de resonemang som förts i de tre första kapitlen så går det att landa i ett antal reformförslag som vi anser är nödvändiga på kort och medellång sikt för att förverkliga en ekonomisk demokratisering av Sverige. Dessa är följande:

- ◆ Ge SBAB möjligheter att lättare kunna utfärda lån till lägre ränta till sådan gemensamhetsburen ekonomisk verksamhet som inte är driven som privat aktieföretag. Det vill säga kooperativ, stiftelser, ideella och ekonomiska föreningar etc.
- ◆ Ge Tillväxtverket ett utvidgat uppdrag att ytterligare stötta sådan verksamhet som bedriver opinionsbildning och rådgivning för gemensamhetsburen ekonomisk verksamhet.
- ◆ Stärk a-kassan för att kunna skapa ett bättre trygghetssystem, både för de som verkar inom gemensamhetsburen ekonomisk verksamhet och arbetstagare i offentlig och privat sektor.
- ◆ Avsätt forskningsmedel till att vidare studera kooperativ och medbestämmande i moderna marknadsekonomier, både från ett perspektiv av ekonomisk men även social och miljömässig hållbarhet.
- ◆ Utvidga medbestämmandelagen (MBL) så att den ger ett större medarbetarinflytande, i såväl privat som offentligt ägda företag samt offentlig sektor.

- ◆ Utvidga regeringsformen så att den även omfattar ett skydd för utförsäljning av offentligt ägande.

Vi hoppas att de rödgröna partierna, och i synnerhet Socialdemokraterna som det ledande oppositionspartiet, driver frågan om ekonomisk demokrati inom ramen för en större debatt om den ekonomiska rättvisan – eller snarare orättvisan – i det svenska samhället. I detta hoppas vi att de här reformförslagen kan bli en del av en sådan politisk linje och att vid nästa regeringsskifte, senast hösten 2026, kan ett sådant reformpolitiskt program också ta vid.

Socialdemokratin behöver självfallet ta ett brett grepp kring ett flertal politikområden för att ta sig fram i valet 2026. Men vi anser att just idén om alternativa mer jämlika och frigörande ägandeformer har en unik potential för att vända dagens politiska dödläge. Välfärdsstaten är ett starkt medel för att omfördela resurser och ge individen ökade möjligheter att förverkliga sig själv vid livets upp- och nedgångar. Men stödet för att kraftigt expandera det offentliga har avtagit i och med att denna kommit att alltmer betraktas som en byråkratisk koloss. Vi anser fortsatt att socialdemokratin ska expandera det offentliga för att leverera trovärdiga försäkringssystem och vitala samhällstjänster till alla medborgare. Men vi ser också en potential i att komplettera denna strategi för jämlikhet och trygghet med den kooperativa för att bygga ut nya jämlikhetsskapande institutioner för det 21:a århundradet.

Denna idé är i grunden något annat än de statssocialistiska projekten från det 20:e århundradet och har därav en helt annan förmåga att appellera även till dem som betraktat det statscentrerade projektet som något icke-frihetligt. Det är i bryggan mellan insikten av att kapitalismen inte gör oss fria under det ojämlika kontraktsskrivandet och statssocialismens historiska misslyckande som vi finner behovet av en tredje väg. En väg som verkar för kombinationen av en fri marknad, välfärdsstat och kooperativ för att därigenom nå en ny frihetlig demokratisk socialistisk vision om framtiden.

”Den som öppet godtagit en demokratisk likvärdighetsprincip kan inte sedan efter sitt behag avgränsa dess tillämpning till vissa livsområden.”

Ernst Wigforss

Källförteckning

- Adler-Karlsson, G. (1965) *Funktions socialism: Ett alternativ till kommunism och kapitalism*. Stockholm: Bokförlaget Prisma
- Carlsson, I. & Lindgren, A.-M. (2008) *Vad är socialdemokrati? En bok om idéer och utmaningar*. Andra upplagan. Stockholm: Arbetarrörelsens Tankesmedja/Idé & Tendens förlag
- Svensk Kooperation (2021). *Det kooperativa Sverige*.
<https://svenskkooperation.se/det-kooperativa-sverige-de-storsta-foretagen-2021/>
- Craig, B. & Pencavel, J. (1995). *Participation and Productivity: A Comparison of Worker Cooperatives and Conventional Firms in the Plywood Industry*. Brookings Papers: Microeconomics
- Dragsted, P. (2021) *Nordisk socialism. På väg mot en demokratisk ekonomi*. Stockholm: Verbal förlag
- Enocksson, M. (2021) *Kampen om Sverige – från socialism till nyliberalism*. Stockholm: Premiss förlag
- ETC, (2022). *Arbetarna i Malmö som skippade cheferna: "Vd:arna är inte avgörande"*
- Fakhfakh, F, Pérotin, V. & Gago, M. (2012) "Productivity, capital and labor in labor-managed and conventional firms", *Industrial and Labor Relations Review*, 65 (4), 847–878.
- Liotta, P. H. (2001) *Paradigm Lost : Yugoslav Self-Management and the Economics of Disaster*, *Balkanologie*, Vol. 5, N. 1–2
- Harju, J. & Jäger, S. & Schoefer, B. (2021). *Voice at work*, CESifo Working paper series 8936, CESifo
- Jensen, M, & Meckling, W. (1979) "Rights and Production Functions: An Application to Labor-Managed Firms and Codetermination", *Journal of Business*, 52, 469–506
- Jäger, S. Schoefer, B. & Heining, J. (2021) "Labor in the Boardroom," *Quarterly Journal of Economics* 136, no. 2: 669–725
- Karleby, N. (2018) *Socialismen inför verkligheten. Studier över socialdemokratisk åskådning och nutidspolitik*. Furusund: Greycat Publishing House
- Kremer, M. (1997). *Why are Worker Cooperatives So Rare?* NBER Working Paper 6118
- Lindkvist, L. (2017A). *Medarbetarägda industriföretag – visst är det möjligt*. I (red.) Rothstein, B *Tillsammans en fungerande ekonomisk demokrati*. Lund: Studentlitteratur andra upplagan
- Lindkvist, L. (2017A). *Framgångsrika personalkooperativ inom vård och omsorg*. I (red.) Rothstein, B *Tillsammans en fungerande ekonomisk demokrati*. Lund: Studentlitteratur andra upplagan
- Mason, P. (2015) *PostCapitalism: A guide to Our Future*. London: Penguin Books

- Mattei, U. (2011) *Gemensam nytta*. Bjuråker: Balders förlag
- North, D. C & Thomas R. P. (1973). *The Rise of the Western World – A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ogilvie, S. (2007). *Whatever is, is right?* Economic institutions in pre-industrial Europe
Economic History Review, 60, 4 (2007), pp. 649–684
- Pérotin, V. (2018) *What do we really know about worker co-operatives?* Co-operatives UK
- Piketty, T. (2022). *A Brief History of Equality*. London: The Belknap Press of Harvard University Press
- Preluca, A. Hakelius, K. Mark-Herbert, C. (2022). *Sustainability of Worker Co-Operatives*.
Sustainability 2022, 14, 11542
- Rothstein, B. (2017). *Ekonomisk demokrati? Reflexioner kring en borttappad diskussion*.
I (red.) Rothstein, B *Tillsammans en fungerande ekonomisk demokrati*. Lund: Studentlitteratur andra upplagan
- SOU 1936:7, *Socialiseringsproblemet: Utkast till ett principbetänkande*
- SOU 1999:112, *Civilsamhället som demokratins arena*
- Wiksell, K. (2021). *Organizing for Social Change Worker Cooperatives as Resistance to Capitalism*. Doctoral thesis Karlstad University Studies 2021:11

Tankesmedjan

Tiden vill stimulera progressiv debatt kring de avgörande utmaningar som samhället står inför: klimatomställning, trygghet i förändring och minskad ojämlikhet.

Tankesmedjan Tiden vill visa att det är möjligt att driva progressiv politik i en tid som är både globaliserad och lokal. Vi vill visa att en sådan politik varken behöver vara dogmatisk, låst vid sin historia eller ett resultat av kortsiktiga kampanjstrategier och triangulering.

Vi deltar i den politiska debatten, analyserar samhällsproblem, tar fram rapporter med reformförslag och ordnar seminarier.

Tankesmedjan Tiden ger även ut den socialdemokratiska idétidskriften Tiden.

tankesmedjan
TIDEN